

IANIS VAROUFAKIS

ECONOMIA SENSE CORBATA

Converses amb la meva filla

IANIS VAROUFAKIS

**ECONOMIA
SENSE CORBATA**

Converses amb la meva filla

Traducció d'Antoni Balcells

Títol original: Μιλώντας στην κόρη μου για την οικονομία

© del text: S. Patakis S.A. & Yanis Varoufakis, Atenes, 2013

© de la traducció: 2015, Antoni Balcells

© de la coberta: Molibdenis-Studio/Shutterstock

© d'aquesta edició: Edicions 62, S. A., Fanbooks, 2023

Av. Diagonal, 662-664, 08034 Barcelona

www.fanbooks.cat

fanbooks@grup62.com

Primera edició: maig del 2015

Primera edició en aquesta presentació: setembre del 2023

ISBN: 978-84-19150-85-1

Dipòsit legal: B. 13.376-2023

Imprès a Catalunya

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

La lectura obre horitzons, iguala oportunitats i construeix una societat millor.

La propietat intel·lectual és clau en la creació de continguts culturals perquè sosté l'ecosistema de qui escriu i de les nostres llibreries.

En comprar aquest llibre contribuïu a mantenir aquest ecosistema viu i en creixement.

A Grup62 agraiam que ens ajudeu a donar suport així a l'autonomia creativa d'autores i autors perquè puguin continuar desenvolupant la seva funció.

Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra. Podeu contactar amb CEDRO a través del web www.conlicencia.com o per telèfon al 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

ÍNDEX

Introducció	7
1. Per què tanta desigualtat?	9
2. Preu enfront de valor	27
3. Deute, benefici, riquesa	49
4. Confiança, crisi, Estat	61
5. Màquines embuixades	83
6. Dos mercats edípics	109
7. Virus idiotes?	129
8. Diners	151
A tall d'epíleg: la píndola vermella	179

1 PER QUÈ TANTA DESIGUALTAT?

PER QUÈ ELS ABORÍGENS AUSTRALIANS NO VAN ENVAIR ANGLATERRA?

Tots els nadons neixen igual, despullats. Ben aviat, però, a alguns els cobreixen amb roba caríssima, comprada a les millors boutiques, mentre que a la majoria els vesteixen amb parracs. Quan creixen una mica, els primers fan cara de pomes agres cada vegada que els familiars o els padrins els porten més roba —perquè ells s'estimarien més una altra mena de regals—, i els segons somien el dia que podran anar a l'escola amb sabates sense forats.

Aquesta és una de les cares de la desigualtat que defineix el nostre món. Potser sentiràs parlar d'aquesta desigualtat, però no la veuràs perquè, si guem sincers, a la teva escola no van nens condemnats a una vida de carències, fins i tot de violència, com la de la immensa majoria dels nens del món. Almenys en teoria, sé que ets conscient que

la majoria dels nens del món no són com tu i els teus companys de classe. Fa ben poc em vas preguntar: «Per què hi ha tanta desigualtat?». La resposta que et vaig donar no em va deixar satisfet ni tan sols a mi. Així doncs, espero que em permetis que et torni a respondre, però aquesta vegada deixant que formuli la meva pròpia pregunta.

Com que vius i creixes a Austràlia, al teu institut de Sydney has assistit a activitats i cursos sobre els aborígens, i per tant coneixes les injustícies que s'han comès contra ells i la seva cultura —que els colonitzadors britànics van trepitjar durant dos segles—, com també l'escandalosa pobresa en què encara viuen avui. T'has preguntat mai, però, per què van ser els britànics els qui van envair Austràlia i van arrabassar —perquè els donava la gana— la terra als aborígens —en realitat els van exterminar—, i no pas al contrari? Per què els aborígens no van desembarcar a Dover i van avançar ràpidament cap a Londres assassinant tots els anglesos que s'atreïssin a oposar-hi resistència? M'hi jugo alguna cosa que al teu institut cap professor s'ha atrevit ni tan sols a plantejar aquesta qüestió.

Amb tot, aquesta pregunta és important. Si no la contestem, correm el risc d'admetre, sense pensar-hi, que ben mirat els europeus han estat més llestos i més capaços. L'argument contrari, que els aborígens eren millors persones i per això no van ser colonitzadors, no ens convenç, ja que només ho podríem acceptar si haguessin construït grans vaixells transatlàntics i haguessin adquirit armes i prou poder per arribar fins a les costes d'Anglaterra i fer

fora l'exèrcit anglès, però tot i això, haurien escollit no esclavitzar els anglesos ni tampoc saquejar la seva terra a Sussex, Surrey o Kent.

La pregunta continua sent pertinent: per què tanta desigualtat entre els pobles? Potser és que alguns pobles són més llestos que d'altres? O potser és tota una altra cosa, que no té res a veure amb l'origen o l'ADN de les persones, allò que explica que pels carrers de la teva ciutat no hagi vist mai la pobresa que vas descobrir quan caminaves per Tailàndia?

UNA COSA SÓN ELS MERCATS I L'ALTRA L'ECONOMIA

La societat en la qual creixes fomenta l'opinió errònia que economia és igual a mercats. Què són exactament els mercats? Els mercats són l'esfera de l'intercanvi. Al supermercat «intercanviem» els nostres diners pels productes amb què omplim el carret. El qui cobra aquests diners —és a dir, el propietari o l'empleat del supermercat, el sou del qual surt dels diners que abonem a la caixa— els intercanvia al seu torn per altres coses. Si no existissin els diners, donaríem al venedor altres béns que ell desitja. Per això et dic que el mercat és el lloc on es fan els intercanvis. De fet, avui dia aquest lloc pot ser virtual (recorda't de quan em demanes que et compri apps per a l'iTunes o llibres a través d'Amazon).

T'explico aquestes coses perquè, de mercats, en teníem fins i tot quan vivíem als arbres, abans d'aprendre a conrear la terra. Quan un avantpassat nostre oferia un plàtan i de-

manava a l'altre una poma, teníem una forma d'intercanvi; un mercat rudimentari en el qual el preu d'una poma era un plàtan, i al revés. Però això no és una veritable economia. Perquè es creés una veritable economia calia alguna cosa més: calia començar a produir, en comptes de limitar-se a caçar animals, pescar o recollir plàtans.

DOS GRANS SALTS: LLENGUATGE I SUPERÀVIT

Fa aproximadament vuitanta-dos mil anys, els humans van fer el Primer Gran Salt: van poder usar les cordes vocals per emetre no tan sols sons inintel·ligibles, sinó paraules. Setanta mil anys després —és a dir, fa uns dotze mil·lennis aproximadament—, van fer el Segon Gran Salt: van aconseguir conrear la terra. El llenguatge i la possibilitat de produir aliments, en lloc de cridar i menjar allò que proporcionava la naturalesa (caça i fruita) van crear el que anomenem economia.

Avui dia, dotze mil anys després que l'ésser humà descobrís la possibilitat de conrear la terra, podem considerar aquell moment com a veritablement històric: per primer cop, l'ésser humà aconseguia no dependre de la generositat de la naturalesa, i era capaç de treballar-la amb esforç per produir béns per a si mateix. Va ser un moment d'alegria i grandesa? De cap manera! L'única raó per la qual els humans van aprendre a cultivar la terra va ser perquè tenien gana. Havent exterminat gran part de la caça, per causa de

l'habilitat amb què caçaven, i havent-se multiplicat tant que els fruits dels arbres ja no els era prou, la fam va forçar l'ésser humà a inventar mètodes de conreu de la terra.

Com totes les revolucions tecnològiques, aquesta tampoc no la vam... escollir. La tecnologia de l'agricultura, de l'economia agrícola simplement va sorgir! I, sense pretendre-ho, la societat humana va canviar arran d'això. Per primera vegada, la producció agrícola va crear l'element bàsic d'una verdadera economia: el superàvit. Què és això? És un producte de la terra que no només és suficient per alimentar-nos i substituir les llavors utilitzades durant l'any —que al seu torn havíem «estalviat» l'any anterior—, sinó que a més sobra, cosa que permet acumular-lo per fer-lo servir en el futur; per exemple, els cereals que hem guardat per a un mal moment —com ara la destrucció d'una collita per culpa d'una pedregada— o per plantar-los l'any següent, i augmentar així el superàvit futur.

Aquí ens hem de fixar en dues coses: primer, que és difícil que la caça, la pesca i la recol·lecció de fruits puguin produir superàvit, pel fet que els peixos, els conills i els plàntans tenen una durada limitada —a diferència dels cereals, el blat de moro, l'arròs i l'ordi, que es conserven—; segon, que la producció de superàvit agrícola va generar els següents miracles de la humanitat: escriptura, deute, diners, estats, exèrcits, clergat, burocràcia, tecnologia i fins i tot la primera forma de guerra bioquímica. Anem a pams...

ESCRIPTURA

Els arqueòlegs ens diuen que la primera forma d'escriptura apareix a Mesopotàmia. Per a què s'utilitza? Per enregistrar la quantitat de cereals que cada agricultor havia dipositat al magatzem comú. És lògic. Com que era complicat que cada agricultor construís el seu propi magatzem per poder guardar el superàvit, era més senzill que hi hagués un magatzem comú controlat per un guardià on cada agricultor guardés la collita. Tanmateix, aquesta mena d'organització requeria un comprovant que donés fe que el senyor Nabuj, per exemple, havia «dipositat» cent quilos al magatzem. Així, la primera escriptura va sorgir perquè es poguessin escriure aquesta mena de rebuts, perquè tothom pogués demostrar quant havia dipositat al magatzem comú. No és pas casualitat que les societats que no han necessitat desenvolupar l'agricultura, perquè amb la caça i els fruits en tenien prou i de sobres —per exemple, les societats d'aborígens australians i d'indígenes nord-americanes—, s'han conformat amb la pintura i la música i no han inventat l'escriptura!

DEUTE I DINERS

El comprovant de les quantitats de productes, com ara els cereals que pertanyien al nostre amic el senyor Nabuj, va ser l'inici de la creació del deute i dels diners. Un altre cop

mitjançant troballes arqueològiques sabem que molts dels treballadors cobraven amb petxines on s'escrivien els números que representaven els quilos de blat que el senyor devia pel treball prestat als seus terrenys. Com que el blat al qual es referien els números potser encara no s'havia produït, aquestes petxines eren una mena de deute del senyor envers el treballador. Al mateix temps era una modalitat de diners, atès que els treballadors feien servir aquestes petxines per comprar productes d'altres.

Això no obstant, la troballa més interessant té a veure amb la creació dels diners metàl·lics. Molts creuen que les monedes de metall es van crear per fer-les servir en les transaccions, passant de mà en mà. Doncs bé, no va ser així. Si més no a Mesopotàmia, les monedes metàl·liques es feien servir per enregistrar la distribució del superàvit agrícola molt abans que se'n donés l'ús actual! Tenim proves que, en algun moment, l'enregistrament de drets de propietat sobre els cereals que es guardaven als magatzems comuns es feia en funció de monedes metàl·liques virtuals. Virtuals? Sí, virtuals! Per exemple, al registre comptable s'escrivia: «El senyor Nabuj rebrà cereals per valor de tres monedes metàl·liques».

El més curiós és que aquestes monedes, o bé ni tan sols existien —és a dir, no es van encunyar fins a centenars d'anys després—, o bé n'hi havia unes quantes però pesaven massa perquè circulessin. Així, les transaccions sobre la part del superàvit es duien a terme en funció d'unitats monetàries virtuals. Però això requeriria el que anomenem

creure —en llatí, *credere*, i en anglès, *credit*—: la creença o confiança que aquestes unitats virtuals tenien valor de canvi i per tant valia la pena que algú treballés per rebre-les.

Amb tot, per fer possible aquesta confiança calia que hi hagués alguna cosa semblant al que nosaltres anomenem Estat: una institució col·lectiva que sobrevisqués a la mort del senyor i en la qual algú pogués confiar que li donaria, a temps, la part del superàvit que li pertanyia.

ESTAT, BUROCRÀCIA I EXÈRCITS

Així, deute, diners, confiança i Estat van de bracet. Sense deute no hi hauria una manera fàcil de gestionar el superàvit agrícola. Va ser tot just en néixer el deute que van sorgir els diners. Però els diners, per tenir valor, exigien una entitat col·lectiva, l'Estat, que els fes fidedignes. Sens dubte, un Estat és impossible que existeixi sense superàvit, ja que necessita buròcrates que gestionin els afers públics (com ara tribunals que exerceixin d'àrbitres en el cas de conflictes per discrepàncies sobre què és el que es deu a cadascú), policies que defensin els drets de propietat i, per descomptat, governants que persegueixin, amb raó o sense, un alt nivell de vida. Res de tot això es pot mantenir sense un superàvit considerable, del qual puguin viure tots sense necessitat de treballar al camp. Al mateix temps, sense superàvit tampoc no hi pot haver un exèrcit organitzat. I sense un exèrcit organitzat, el poder del governant, i el de l'Estat en

general, no es pot imposar, i al mateix temps el superàvit de la societat es torna vulnerable als atacs externs.

CLERGAT

Si ho analitzem des del punt de vista històric, tots els estats que van sorgir de les societats agrícoles van repartir el superàvit d'una manera tremendament injusta, en benefici dels qui eren socialment, políticament i militarment poderosos. De tota manera, per més poderosos que fossin els governants, mai no ho haurien estat prou per enfrontar-se a la gran majoria d'agricultors sense poder que, en cas d'haver-se aliat, haurien estat capaços d'enderrocar al cap de ben poc el règim que els explotava.

Aleshores, com s'ho feien els governants per mantenir el poder i continuar distribuint el superàvit a la seva conveniència sense que els molestés la majoria de la població? La resposta és: mitjançant la inculcació d'una ideologia legitimadora que convencés la majoria del fet que els governants ho eren per dret. Que així havien de ser les coses. Que eren de sang blava. Que el seu dret a la sobirania derivava d'un poder superior. Que les coses eren com eren per la gràcia de Déu.

Sense aquesta ideologia legitimadora i dominant, el poder de l'Estat i del sobirà no hauria tingut cap futur. Algú els havia d'ajudar. Ser al costat del governant en tant que representant a la Terra d'una autoritat «superior» i be-

neir el seu poder. És evident que no podia ser una sola persona, com passava a les tribus abans de la «invenció» de les economies agrícoles; en aquestes, per contra, el superàvit complicava l'organització social i burocràtica de la societat. Igual que l'Estat, havia de tenir una continuïtat i sobreviure després de la mort del governant, de la mateixa manera que la cobertura ideològica del poder estatal s'havia de legislar per mitjà del clergat que «inventava» i establia els rituals que legalitzaven primer el mateix clergat, fomentant les supersticions de les persones que tenien por de la mort, i legitimaven després el poder estatal del sobirà. Amb tot, sense superàvit no hauria existit cap motiu per crear les complexes figures de la classe sacerdotal, ni tampoc s'haurien pogut mantenir, atès que els seus membres no produïen res.

TECNOLOGIA

La intel·ligència humana va poder dur a terme revolucions tecnològiques molt abans que es conreés la terra —per exemple, fent servir els metalls o el foc—. Però el superàvit agrícola va impulsar de manera espectacular la tecnologia. Era lògic. En primer lloc, va alliberar els millors «inventors» de la necessitat de caçar per alimentar-se. En el moment que els seus invents —com ara eines útils per al camp, armes per a l'exèrcit, joies per al sobirà— tenien demanda, rebien part del superàvit agrícola com a intercanvi dels

seus productes. A més, la mateixa economia agrícola creava necessitats tecnològiques que no existien en el passat, com ara arades o sistemes de canals de reg.

GUERRA BIOQUÍMICA

El superàvit crea bacteris mortals. Quan per primer cop es van acumular tones de blat als magatzems comuns, i al seu voltant es va aplegar un gran nombre de persones en pobles i ciutats, acompanyades dels animals que necessitaven —per la seva llet, per exemple—, aquesta biomassa hiperconcentrada va ser un immens laboratori bioquímic on els bacteris van evolucionar ràpidament, es van multiplicar, es van transformar i es van convertir en monstres —si més no comparat amb el que la gent havia trobat fins aleshores al camp.

Van aparèixer noves malalties perilloses i destructives que van causar grans mortaldats. Però a poc a poc els individus d'aquestes societats agrícoles van començar a desenvolupar una tolerància als bacteris del còlera, del tifus i al virus de la grip, i van passar a ser-ne portadors sans. Els seus habitants duïen milions d'aquests microorganismes assassins sense que els afectés. Per aquest motiu, quan irrompien en regions habitades per pobles que no havien desenvolupat l'agricultura, ni tan sols feia falta aixecar l'espasa per conquerir-los. N'hi havia prou amb una encaixada de mans per eliminar-los gairebé tots.

De fet, tant a Austràlia com a Amèrica van morir molts més indígenes pel contacte amb els bacteris que portaven els invasors europeus que no pas per les canonades, bales i punyalades. En alguns casos, els europeus van utilitzar conscientment aquesta guerra bioquímica. Així, hi ha evidències que a Amèrica es va exterminar una tribu d'«indis» quan una delegació de colons europeus els va regalar mantes infectades deliberadament amb el bacteri del tifus.

TORNEM A LA PREGUNTA: PER QUÈ ELS BRITÀNICS VAN COLONITZAR ELS ABORÍGENS I NO AL REVÉS?

És hora de tornar a la pregunta complicada amb què he començat: per què els britànics van envair Austràlia i no els aborígens Anglaterra? En general, per què les superpotències imperialistes van aparèixer a Euràsia i, més recentment, per què els Estats Units s'han convertit en una d'aquestes (a partir del «germen» que hi va emigrar des d'Europa)? Per què no va sorgir cap superpotència a Àfrica o Austràlia? És per l'ADN dels seus habitants? És evident que no! La resposta es troba en el que t'acabo d'explicar.

Hem vist que a l'origen de tot hi ha el superàvit. El superàvit agrícola va ser el detonant perquè es creessin els exèrcits, els Estats opressors, l'escriptura, la tecnologia, la pólvora, els bancs internacionals, etc.

Hem vist com les economies agrícoles han desenvolupat

pat fins i tot armes bioquímiques capaces d'exterminar societats no agrícoles, com la dels aborígens australians.

Hem vist també que en països com Austràlia, on els aliments no escassejaven (ja que entre tres i quatre milions de persones, en perfecta «cooperació» amb la naturalesa, tenien accés exclusiu a la flora i la fauna d'un continent de la mida d'Europa), no hi havia cap raó per crear la tecnologia agrícola que permetés acumular un superàvit.

Ara ara sabem —almenys tu ho coneixes prou bé— que els aborígens tenien poesia, música, i també una mitologia d'un valor cultural immens. Amb tot, no disposaven de mitjans per atacar altres pobles o defensar-se'n. Per contra, els anglesos, que formaven part de la realitat euroasiàtica, estaven obligats *de facto* a generar superàvit i tot el que això implicava: des de vaixells transatlàntics fins a armes de guerra bioquímiques. Així doncs, quan van arribar a les costes d'Austràlia, els aborígens no tenien cap esperança de salvació.

I ÀFRICA?

«I els africans? », em preguntaràs amb tota lògica. «Per què no hi va haver almenys un poder africà fort que amenacés Europa? Per què el tràfic d'esclaus va ser tan... unilateral? Que potser els negres no eren tan capaços com els europeus?».

Res d'això té validesa. Dóna un cop d'ull al mapa d'Àfrica i compara'n la forma amb la d'Euràsia. El primer

que veuràs és que Àfrica té una forma oblonga. Comença a la Mediterrània, s'estén al sud cap a l'equador i continua fins a arribar als climes suaus de l'hemisferi sud. En altres paraules, Àfrica inclou moltes àrees climàtiques diferents: des del desert del Sàhara i la regió subtropical subsahariana, passant pels climes purament tropicals, fins a arribar a la suau Àfrica del sud. Ara observa Europa. Al contrari que Àfrica, que s'estén de nord a sud, Euràsia comença a l'Atlàntic i s'estén cap a Orient fins a la costa de la Xina i del Vietnam al Pacífic: és a dir, és més ampla que llarga.

Què vol dir això? Vol dir que podem travessar Euràsia, des del Pacífic fins a l'Atlàntic, sense trobar-hi realment gaires canvis de clima —al contrari que a Àfrica, on per anar des de Johannesburg fins a Egipte cal travessar mil àrees climàtiques—. I per què és important això? Per la senzilla raó que les societats africanes que van desenvolupar economies agrícoles —per exemple, l'actual Zimbàbue— no tenien la possibilitat d'estendre's cap a Europa, ja que era impossible que els seus conreus s'acimatessin més al nord, cap a l'equador o el Sàhara. En canvi, els pobles d'Euràsia, després d'haver descobert l'agricultura, tenien la possibilitat d'estendre's lliurement cap a l'Oest o l'Est, envaint altres regions, usurpant-ne els superàvits, i també la cultura de les societats que foragitaven, imitant-ne la tecnologia i creant imperis sencers. Per culpa de la seva geografia, a Àfrica això era impossible.

ALESHORES, PER QUÈ TANTA DESIGUALTAT?

Respecte a la distribució de béns mundial, el fet que Àfrica, Austràlia i Amèrica fossin esclavitzades pels europeus queda àmpliament explicat pel que s'ha dit sobre les condicions geogràfiques objectives que van conduir d'una manera determinista a la situació que viuen actualment els aborígens d'Austràlia, els indígenes d'Amèrica i la majoria dels africans. Com has vist, no té res a veure amb l'ADN de les persones, siguin blanques, negres, grogues o blaves. La clau no és altra que l'acumulació del superàvit agrícola i la facilitat o dificultat relatives d'expansió geogràfica dels conreus, de manera que (a) l'acumulació de superàvit i (b) la creació de grans entitats estatals expansionistes (imperialistes, com diríem en altres temps!) s'alimenten mútuament.

Però la desigualtat creix també dins de les societats desenvolupades. Com et deia quan parlava de l'Estat i del clergat que van crear el superàvit agrícola, l'acumulació del superàvit va requerir la hiperconcentració del poder i, per tant, de la riquesa, en mans d'uns quants. Per culpa del poder polític desigual que crea, la desigualtat resultant té la tendència a retroalimentar-se: es reproduceix per fer-se cada vegada més gran.

De fet, l'accés al superàvit acumulat proporciona poder econòmic i polític —i fins i tot cultural—, que es pot fer servir per rebre un percentatge encara més gran del futur superàvit. Per dir-ho d'una manera més senzilla, és fàcil treure un milió d'euros si ja disposes de molts milions d'e-

ros. En canvi, si no tens res, fins i tot mil euros poden constituir un somni inassolible.

La desigualtat triomfa, doncs, en dos nivells: a nivell internacional, cosa que explica per què alguns països eren paupèrrims al començament dels segles xx o xxi, mentre que altres gaudien de tots els avantatges del poder i de la riquesa, adquirida molt sovint saquejant els països pobres. A nivell intern, dintre de cada societat. De fet, sovint comprovem que, als països més pobres, els (pocs) rics que hi ha ho són més que molts dels milionaris dels països més rics.

La història que t'he explicat en aquest capítol identifica l'arrel de la desigualtat en la producció de superàvit econòmic resultat de la primera revolució tecnològica de la humanitat: el desenvolupament de l'agricultura. Aquesta història tindrà continuació en el capítol següent, en què es demostra que les desigualtats s'amplien sobretot per culpa de les posteriors revolucions industrials i tecnològiques —com ara la màquina de vapor o els ordinadors—, que han contribuït especialment a crear la societat en què vius. Però abans de continuar, deixa'm que et faci un suggeriment: no caiguis mai en la temptació de racionalitzar les desigualtats que avui, com a adolescent, consideres inadmissibles.

LA DESIGUALTAT COM A IDEOLOGIA RETROALIMENTADA

Quan em referia al clergat i al seu paper deia que, per mitjà de mentides, van legalitzar un repartiment desigual del

superàvit evident a ulls de tothom: tant dels rics com dels pobres. Van ser tan eficaços que van crear un sistema de conviccions, una mena de mitologia, que ajudava a perpetuar tant el superàvit com el seu repartiment desigual.

Si ho penses, res no es contagia tan fàcilment com la convicció que els poderosos «es mereixen» allò que tenen. Des de petit et convences a tu mateix sistemàticament —com fan tots els nens— que les teves joguines, la teva roba, la teva casa són teves per dret. La nostra ment estableix de manera automàtica: «tinc x» = «em mereixo x». Aquesta és la base psicològica sobre la qual s'estableix el procés ideològic que convenç els qui ostenten el poder i els rics —que normalment són les mateixes persones— que és «correcte», «apropiat» i «necessari» que ells tinguin molt i els «altres», molt menys.

No li ho retreguis. És increïble que fàcil que arriba a ser convèncer-nos a nosaltres mateixos que el repartiment de la riquesa, sobretot quan ens afavoreix, és «lògic», «natural» i «just». Quan sentis que estàs a punt de sucumbir a aquesta mena de pensaments, recorda el que dèiem al principi: que tots els nadons neixen despullats, però que alguns estan predestinats a vestir roba caríssima, mentre que altres estan condemnats a la fam, l'explotació i la pobresa. No caiguis mai en la temptació d'acceptar aquesta realitat com a «lògica», «natural» i «justa».